

Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Sancak Biriminin İdarî Yapısı ve İşleyişi

Uğur GÖK* Cavid QASIMOV** Osman KİMYA***

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 16. 6. 2020
Makalenin Kabul Tarihi: 5. 6.2021

ÖZET

Tüm devletler yönetim sistemine bağlı olarak hâkim olduğu toprakları belirli idarî alanlarına ayırmıştır. Osmanlı Devleti de ilk zamanlarında subaşılık kavramıyla anılan iki bölgeye, onun altında da iki vilâyete ayrılmış durumdaydı. O dönemlerde sancak beyleri, Osmanlı'daki subaşılardan daha üstün durumda değildi. Her ikisi de eşit pozisyonda olan idarecilerdi. Osmanlı Devleti İlhanlılar'la bağını zayıflatıp başarılı şekilde fetihlerde bulunarak toprak kazandıkça, idarî yapısı da bununla birlikte değişti ve güçlendi. Zaman içerisinde Türkmen beyliklerini kendisine bağlamaya başladı. Askerî bir terim olarak kullanılan sancak, Osmanlı Devleti'nin timar sistemi içinde bir gelir parçasını belirtmektedir. XV. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanı büyüdükçe, sancak da burada bulunan timarlı askerlerin olduğu yerleri tanımlamak amacıyla, yani idarî bir yer şeklinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletmesi sancağa idarî bir anlam kazandırmış olsa da, sancaklar Osmanlı'nın büyümesine birçok farklı alanda büyük katkı sağlayarak yardımcı olmuştur. Eyaletlerin bir alt basamağı durumunda olan sancaklar, o dönemlere bakılırsa, o toprakların eski sahipleri olan beyliklerin sınırlarıyla belirlenmiştir. Yapılan bu hudud ayrımları, beyliklerin Osmanlı Devleti'yle birleşmesini kolaylaştırmış, devletin iç sorunlarla uğraşmasının önüne geçmiş, fetihlere adapte olacak askerî gücü meydana getirmiştir. Bu çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin sancak teşkilatını genel hatlarıyla ele alarak incelemeye çalışmış bulunmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, taşra teşkilatı, sancak, idare, subaşı, eyalet.

*Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Malazgirt Meslek Yüksekokulu, Muş/Türkiye. E-posta: u.gok@alparslan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2150-3171

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü, Van/Türkiye. E-posta: cavidahmedoglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7566-3181

*** Dr., Van/Türkiye. E-posta: osmankimya65@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4168-5224

Administrative Structure and Functioning of the Sanjak Unit in the Ottoman State Organization in the Classical Period

ABSTRACT

All states have divided their territories into certain administrative areas depending on the management system. In the early days, the Ottoman Empire was divided into two regions called subash and under it two provinces. At that time, the banner leaders were not superior to their superiors in the Ottoman Empire. They were both in an equal position. As the Ottoman Empire weakened its bond with İlhanlı and successfully conquered and gained land, its administrative structure changed and strengthened with it. Over time, he began to connect the Turkmen principalities to him. Used as a military term, the sanjak refers to a piece of income within the grooming system of the Ottoman State. In the 15th century, as the Ottoman Empire's dominance area grew, the sanjak began to spread in the form of an administrative place, in order to identify the places where the groomed soldiers were located. Although the expansion of the borders of the Ottoman Empire added administrative meaning to the sanjak, the sanjaks also contributed to the growth of the Ottoman Empire in many different areas. The sanjaks, which are in the state of a lower step of the states, were determined by the boundaries of the principalities, the former owners of those lands. These border separations made it easier for the principalities to unite with the Ottoman State, preventing the state from dealing with internal problems, and created a military force that would adapt to conquests. In this study, we have tried to examine the sanjak organization of the Ottoman State in general terms.

Keywords: Ottoman: Ottoman Empire, provincial organization, sanjak, administration, subash, state.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin diğer Türk devletlerinden ayrılan en önemli özelliklerinden biri sahip olduğu "az" kusurlu sistemiydi. Özellikle bu sistemler arasında rahatlıkla "sancak sisteminden" söz edebiliriz. Son derece iyi düşünülmüş ve neticesi hem devlet hem de devlet adamları için mükemmel olan bu sistem, sadece şehzadelerin tecrübe kazanmaları ile sınırlı değil aynı zamanda devletin uzun yıllar boyunca ömrünü sürdürmesine de katkı sağlamıştır. XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yönetim alanı genişledikçe sancak kavramı da buna bağlı olan timarlı askerlerin bulunduğu bölgeyi tanımlamak için yani idarî bir bölge olarak yaygınlaşmaya başladı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi sancağa idarî bir anlam katsa da, sancaklar Osmanlı Devleti'nin yükselmesine ve genişlemesine önemli bir boyutta yardımcı olmuşlardır. Eyaletlerin bir alt birimi olan sancaklar, o dönemin haritalarına bakılırsa, önceki dönemlerde o topraklara sahip beyliklerin sınırlarıyla çizilmiştir. Dolayısıyla sancaklar bu beyliklerin Osmanlı Devleti'yle birleşmesini kolaylaştırmış, devletin iç karışıklıklarla uğraşmasına engel olarak fetihlere odaklanacak askerî gücü sağlamıştır.

Sancak, Osmanlı Devletinin en önemli idarî birimi olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerde Orhan Gazi'nin sancak yönetimini uygulamasıyla birlikte sancaklar temel idarî birimler olmaya başlamışlardır. Osmanlı şehzadeleri sancaklarda yönetim alanındaki eğitimlerine büyük tecrübe katmışlar ve yönetecekleri bölgeleri gözlemleyebilmeleri açısından son derece önemli olan sancağa çıkma usulü gelecek yıllarda padişah adayı olan şehzadeleri birçok yönden geliştirmiş ve değiştirmiştir. Şehzadeler, yönetim ve denetim anlamında tecrübe kazanmaları için sancaklara gönderilir ve buralarda söz konusu alanlarda kendilerini geliştirirlerdi. Bundan dolayı da bazı sancaklar, şehzadelerin yönetim alanında tecrübe kazanması için seçilmiştir. Bu sancaklar: Manisa, Amasya, Kütahya, Konya gibi bölgelerdi. Ayrıca: Bursa, Trabzon, Kefe, Bolu, Kastamonu, Teke (Antalya), Mentеше (Muğla), Sinop ve Çorum'dur

(Afyoncu, 2010: 88; Eroğlu, 2004). Fakat şehzadeler sancaklarında devamlı surette bulunmak zorunda değillerdi.

1. Sancak Kavramı

Türkçe sançmak fiilinden türediği belirtilen sancak kelimesi “bayrak ve tuğ gibi özellikle toprağa dikilen, bir anıtın veya geminin üstünde devamlı dalgalanan ve bir sembol bildiren flama, denizcilikte geminin sağ tarafı, Osmanlı Devleti’nde bir bölge veya gelir getiren has” gibi anlamlara gelir. Anadolu Türkçesi’nde daha geniş bir kullanım alanına sahip olan kelime “sançmak sancımak” (saplamak), “sancış” (savaş), “sancışmak” (süngüleşmek), “sancılmak” (batmak), “sancak çözmek” (sancak açmak, bayrak çekmek) vb. şekillerde tesbit edilir. Başka dillere giren sancak kelimesi Farsça’da “nişan, alem, başlık; kuşaklar üzerinde onları tutturmak için kullanılan süslü iğne” anlamına gelir. Modern Farsça’da “topluluğu” mânasını taşır. Sancak bütün bu mânaları içinde “bayrak veya bunun temsil ettiği askerî birlik, bunların oluşturduğu idarî bölge” anlamında yaygın biçimde kullanılmıştır (Şahin, 2009: 97-99). Ayrıca “sancak” kavramı, “ucu sivri direk üzerinde olan bayrak” anlamına gelen Türkçe bir kelimedir (Deny, 2009: 187; Pakalın, 1993: 116-119; Sertoğlu, 2015: 471-472; Sami, 2010: 702; Devellioğlu, 2010: 1074). Osmanlıların ilk çağlarında, Alaşehir’in kırmızı iklâdisinden sancak yaptıklarını ve kırmızı rengin oldukça çok kullanıldığı bilinmektedir. Alaşehir, Aydın, Bursa, Edime ve Larissa Osmanlı imparatorluğunun boyahaneleriyle meşhur şehirleriydi. Evliya Çelebi’ye göre, Alaşehir ve Aydın’da 70 civarı boyahaneye karşılık, İzmir’de Basmahane civarından geçen Boyacı Deresi etrafında yirmi boyahane mevcuttu. Alaşehir ve Aydın’la beraber büyük bir kumaş sanayiine sahip olan Bursa da, Anadolu’nun boyacılık merkezlerindendi (Baykara, 1992: 172). Sancak bayrağı için Anadolu’da Denizli, Alaşehir ve Germiyan’ın rağbet gören ünlü kırmızı kumaşı ve beyaz sarık tülbentleri sancak bezi olarak kullanılmışlardır. Bu kumaşlar civardaki neredeyse bütün hükümetlere gönderilmekteydi. Süleyman Şah (Germiyanlı) kızını Osmanlı hanedanına gelin olarak vermek istediği zaman heyetle birlikte gönderdiği hediyeler içinde bu kıymetli kumaşlardan da yollamıştı. Germiyan kumaşlarından hil’at ve sancaklar yapıldığı bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1937: 107). “Batırılacak, saplanacak bir silah” anlamına gelen ve savaş zamanları onu kullanan askerlerin bağlı olduğu toplumun alâmetinin konulduğu “bayrak” da sancak ile hemen hemen aynı anlama gelmektedir (Köprülü, 2009: 401; Bülbül, 2009: 49-50). Dilimizde sançmak eyleminden türediği söylenen sancak kavramı bayrak ve tuğ gibi özellikle toprağa dikilen, bir anıtın veya geminin üstünde devamlı dalgalanan ve bir sembol bildiren flama, denizcilikte geminin sağ tarafı, Osmanlı Devleti’nde bir bölge veya gelir getiren has gibi farklı birçok anlamlara gelmektedir.

Osmanlı Devleti’nde idarî bakımdan en üst birim eyalet idi. Eyaletler ise sancaklardan oluşmaktaydı. Sancaklar Osmanlı idarî sisteminin yanı sıra, malî ve askerî sisteminde temel birimi durumundaydılar. Tahrîr defterlerinde sancak birimi esas alınmış, yayınlanan kanunnâmeler de yine her sancak için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti açısından sancak, iktisadi potansiyelinin tespiti ve dağıtımı konusunda temel ünitelerden birisi konumundadır. Savaş durumu veya sefere çıkılacağına her sancakbeyinin kendi sancağı altındaki askerler ile bağlı buldukları beylerbeyinin emrine girmesi de sancakların askerî yönünü yansıtmaları bakımından önemlidir (Baykara, 1997: 9-10). İlk dönemlerde askerî yönü, devletin içinde bulunduğu sürekli fetih politikası nedeniyle ağır basmış olan sancak, sonraki zamanlarda idarî-askerî yönleri bir arada yürütülmüştür. Osmanlı’dan önce Selçuklularda ise iki sancak vardı. Bunlardan birincisi halifelerin saltanat menşuru ve diğer alâmetlerle birlikte gönderdikleri siyah bayrak ve diğeri de Selçuknâmelerde Râyâtı Saltanat, Sancâk-ı Hûmayun, Râyât-i Cihangir, Sancâk-ı Saltanat gibi kavramlarla ifade edilen hükümdar sancaklarıdır

(Uzunçarşılı, 1988: 73). Henüz bir uç beyliğiymişken Osmanlı, bir *hünkâr sancağıyla*, beyin oğullarının idaresine bıraktığı sancaklara bölünmüştü.

Sancak, askerî bir valinin hükümdardan hâkimiyet simgesi anlamına gelen bir sancak (bayrak) olarak emri altındaki idarî ekiple yönettiği birimdir (İnalçık, 2019: 134). Farklı Türk lehçelerinde de *sivri bir şeyi başka bir yere saptamak, dürterek batırmak; ağırmak, acılamak; iğneyi kumaşa batırmak* gibi manalara gelir (Şahin, 1997: 235). Kısacası söylemek gerekirse sancak, savaş zamanlarında özenle taşınan, gerek renkleri ve gerekse üzerindeki deseniyle bir hükümdarın veya komutanın egemenliğini temsil eden bayrağa verilen isimdir. Tarih boyunca Türklerde tuğ ve davulla beraber anılan sancak, ayrıca hükümdarın önemli egemenlik sembolleri arasında önemli bir yer tutmaktadır (Taneri, 2018: 224). Bir yerin zapt ve işgalinde orduda bulunan hükümdar bayrağının kale burcuna çekilmesi teslimiyet anlamına gelmekteydi. Kuşatılan şehir halkı müdafaa edemeyeceklerini anlayınca orduya heyet göndererek sancak isterlerdi (Uzunçarşılı, 1988: 73).

Resim: Osmanlı Devleti'nin Kullandığı Sancak (Bayrak) Örnekleri.

Savaş zamanlarında hükümdarı temsil eden askerî komutanlar, sancak beyleri ve beylerbeyleri sancakları taşıyabilmekteydiler. İlk dönemlerde savaşlarda komutanların taşıdığı, hükümdarın vermiş olduğu ve onun hâkimiyeti anlamında bir sembol anlamına gelen sancak daha sonra idarî ve coğrafi yönden belirli bir bölgeyi ifade etmeye başlamıştır (Deny, 2009: 188). Bu değişim, Osmanlı Devleti'nin kurulması ve gelişmesiyle birlikte vuku bulmuş olmalıdır. Ancak bu kavram, hem hâkimiyet anlamına gelen bayrak hem de idare ve kumanda anlamında kullanılmıştır (Kunt, 1978: 16). Osmanlı Devleti, yönetimine aldığı bölgelerde idarî sistemde tam bir merkezîyetçilik yerine, bölgelerin yapısına göre esnek ve değişik yönetim tarzları uygulamıştır. Devletin idarî yönetim taksimatı; beylerbeylik (eyalet, vilâyet), sancak(liva), nahiye, köy (karye) ve mezra'a birimlerinden meydana gelmekteydi. Bu idarî birimlerin zaman içinde değişim gösterdikleri de bilinmektedir (Baykara, 1988: 42).

1.1. Sancak İdaresinin Ortaya Çıkışı

Osmanlı'nın taşra yönetiminde nahiyelerin kendi köyleriyle birleşmesi sonucu kazalar meydana gelir. Kazalar ise diğer kazalarla birleşerek sancakları oluşturur, sancaklar da bir araya gelerek

eyaletleri oluşturmaktadır. Fakat Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kaza, eyalet, nahiye ve liva kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldıkları da görülmektedir (Halaçoğlu, 1993: 367). Osmanlı'nın erken dönem kroniklerinde idarî ve askerî bir kavram olarak Yenişehir'in "bey sancağı" şeklinde kayda geçilmesi dikkat çekicidir. Çünkü bu kavramın ilk dönemlerden çok, beyliğin güçlenip diğer beylikleri egemenliği altına almaya başladığı XIV. yüzyılın ikinci yarısına doğru kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Burada Osmanlı'nın İlhanlı Devletiyle arasındaki bağın zayıflamasının, beyliğin bağımsız olmasının ve yapılan fetihler ile idarî yapıdaki gelişmelerin rolünü öncelikle düşünmek gerekir. Sancak kavramının askerî mana dışında idarî manada da kullanıldığı ve idarî bölümlerin en önemlisi olduğu söylenebilir (Emecen, 2003: 87; Emecen, 1999: 93). Kazaların bir araya gelmesiyle oluşan sancaklar, sancakbeyi adı verilen bir amir tarafından kanun ve nizamlar içerisinde idare edilirdi. Sancak kavramının XIV. yüzyılda Osmanlı idarî teşkilatında yer aldığı hakkında kuşkulu bilgilere sahip bulunmaktadır (Kunt, 1978: 15). Bununla beraber kavram XV. yüzyıldan itibaren artık yaygın biçimde kullanılmıştır.

XV. ve XVI. yüzyıllarda önceden belirlenmiş bazı sancaklar yönetim tecrübesi için şehzade sancağı olarak belirlenmiştir. Padişah çocuklarının yönetimde tecrübeli olmaları için bu sancaklara bey olarak gönderildiği ve bu sancakların içerisinde en önemlilerinin ise Saruhan (Manisa), Germiyan (Kütahya), Menteşe, Konya, Kastamonu, Trabzon, Amasya ve Kefe olduğu bilinmektedir. Fakat sancaklarda sürekli şekilde şehzadeler olmayabilirdi. Şehzade sancaklarının isimlerine bakıldığı zaman bunların birçoğunun önceki beyliklerin ismini aldığı ve Osmanlı zamanından önce bu beyliklerin merkez birimi olduğu görülmektedir (Şahin, 2009: 98). Özellikle XVI. yüzyıl boyunca bir yönetim birimi olarak sancak kavramının Osmanlı kanunnâmelerinde bulunduğu ve tutulan tahrir defterlerinde ayrı ayrı her birinin kanunnâmeleri olduğu bilinmektedir (Halaçoğlu, 1991: 74). Kanunnâmeler kamu hukuku, devlet teşkilatı, idare, vergi, ceza hukuku ve hisbe (Ahkâm-i dîvânî, istîfâ-i memâlik, tehdîd ve siyâset-i mücrimân) alanlarını kapsamaktaydılar. Osmanlı Devleti bir yeri hâkimiyeti altına aldığı zaman genelde orada bulunan kanunları korumuştur ya da küçük değişikliklerle uygulamaya devam etmiştir. Bu yönden Akkoyunlu Uzun Hasan, Memlûklü Kayıtbay ve Dulkadirli Alâüddevle'nin uygulamış olduğu kanunlar, Osmanlı kanunnâmeleri olarak en orijinal haliyle günümüze kadar ulaşmıştır. Uzun Hasan'ın kanunnâmeleri veya yasaları, Doğu Anadolu bölgesinde, Azerbaycan'da ve Irâk-ı Arab ve Irâk-ı Acem'de uygulanmaktaydı. Osmanlı Devleti Doğu Anadolu bölgesinde yürürlükte olan kanunları 922'den (1516) 955'e (1548) kadar uygulamada tutmuştur. Irak'ın ele geçirilmesinden sonra Safevî Devletine ait kanunları yürürlükten kaldırarak yerine Uzun Hasan'ın kanunlarını yürürlüğe koymuştur (İnalçık, 2018: 34-35).

Tahrir defterlerine dönecek olursak Lütfi Paşa *Asafnâme* adlı eserinde bu konunun önemine şöyle değinmektedir: *Reâyânın defteri düzenli tutulmalı ve tahrir (vergi nüfusu ve vergi sayımı) usulü muntazam uygulanmalıdır. Ayrıca, bir yerin halkı zulûm yüzünden kaçıp başka bir yere göçse tekrar eski yerine döndürülmelidir. (Sancak kanunnâmelerinde geçmektedir). Aksi halde memleket harap olur.* Reâyâyâ kaldıracağından fazla yük yüklenmemesini tavsiye eden Paşa, reâyâdan bir kimse hizmetleri mukabilinde danışmend ya da sipahi olsa da akrabasının aynı şekilde raiyyet kalması gerektiğini savunur. *Yani reâyâyâ çok yüz verilmemelidir. Malı çok olabilir, buna kimse bir şey demez; fakat libâsda ve esbâbda ve atda ve emlâkde sipahi gibi tezyin ettirmemek gerekmektedir* demektedir (Uğur, 1980: 252; Kütükoğlu, 1991: 40-42; Uğur, 2017: 47-49). Genel olarak idarecilerin adâletli olması gerektiğini, sosyal düzenin korunup ve üretimin devam ettirilmesiyle birlikte kanunlara da bağlı kalınması gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır.

Sancak kanunnâmelerinin öncelikli amacı timar gelirlerinin değerini ve toplanma şeklini ortaya koymaktı. İlgili kanunnâmeler toprağı kullanma ve devretmeye ilişkin yasaları ve reâyânın

hukuki açıdan muafiyetlerini belirlerdi. İçlerinde, kentlerdeki gümrük ve pazar gelirlerini içeren listeler, bâc kanûnları da bulunurdu. Sancak kanunnâmelerine nadir de olsa ceza yasaları ya da askerî sınıf mensublarının durumunu belirleyen yasalar eklenmiştir. Çünkü bu gibi konular genel kanunnâmede bulunmaktadır. Her sancağın kendine ait kanûnları olmasına rağmen, temelde tamamı Kanûn-i Osmanî'ye bağlılık göstermektedir. Aslında, Osmanlılara özgü rejim için temel bir yasal sistem bulunmaktaydı ve Osmanlılar bu sisteme karşıt olan her örfü kabul edilemez bir bidat olarak görürdü. Fatih Sultan Mehmet'in iki kanunnâmesi, bir yasa derlemesi olan Kanûn-i Osmanî'yi düzenli bir hale sokmuştur (İnalçık, 2019: 98). Osman Bey'in, Karacahisar'ı 1299'da fethinden sonra buraya oğlu Orhan'ı sancakbeyi tayin ettiği Osmanlı vakanüvislerince kaydedilmektedir (Neşri, 2013: 50) Orhan Bey'in sancak beyliği idarî-mülkî bir karakter olmaktan ziyade, askerî bir özellik taşımaktadır. Zira Osmanlıların en başından beri idarî-mülkî işler, adlî-kazaî teşkilatın başında olan kadının sorumluluğuna verilmişti. Ayrıca sancakbeyi kavramı da XVI. yüzyıldaki gibi yalnız bir idarî ve askerî bölümün yöneticisini ifade etmemekteydi.

1.2. Sancağın Yönetimi

Sancak, idarî ve askerî kimliğe sahip temel birimdir. Sancak veya liva Osmanlı Devletinde temel idarî birim olduğu için başında da yönetici olarak sancakbeyi bulunurdu (Gündüz, 2017: 89; Kazıcı, 2017: 88; Doğru, 1990: 33). Tahrirlerin sancak temel alınarak yapılması, kanunnâmelerin sancağı temel alması, sipahinin dirliğinin bulunduğu sancakta ikamet etme zorunluluğu, suç işleyen râiyyetin-tebâanın kendi sancağında cezalandırılması ve yargılanması gibi uygulamalar, sancağın idarî birim olduğunu gösteren temel özelliklerdir (Gündüz, 2017: 89). Devletin güvenini kazanmış ve liyakat sahibi bir kimse sancakbeyi olduğunda durum kendisine ve gideceği sancağın kadısına bildirilmekteydi. Fermanı alan yeni sancak beyi görevlendirildiği sancağın kadısına durumu bildirirken berat almak için merkeze müracaat etmekte ve berat gelince atama işlemi tamamlanarak daha sonra ilgili yerin kadısının beratı sicile işlemesi ile göreve başlamaktaydı (Saydam, 2017: 130-131). Osmanlı idarî teşkilatında sancağın en önemli yapı olduğu icraatlardan anlaşılabilir. Osmanlı Devletinde en büyük idarî birim olan eyalet sancaklardan oluşmakta ve beylerbeyinin ikamet ettiği sancak ise paşa sancağı adını almaktaydı (İpşirli, 1999: 233; Karatepe, 2004, 101). Askerî bakımdan birkaç sancağın bir araya gelmesiyle eyalet adı verilen daha büyük bir yapı oluşturulmaktaydı. Vilâyet merkezi olan paşa sancağında bu sancaklar gurubunun, yani vilâyetin askerî şefi olan beylerbeyi otururdu (Akdağ, 1958: 58). Merkeze bağlı olan bu teşkilat büyükten küçüğe (eyalet, sancak, kaza, nahiye, köy) birçok idarî yapıyı bünyesinde bulundurmaktaydı. Bu teşkilat yapısı göçebe yaşayanların önemine ve nüfusuna göre de uygulanırdı (Şirin, 2002: 194).

Vilâyetteki bütün timarları dağıtma yetkisini elinde bulunduran beylerbeyinin bu bakımdan büyük bir önemi vardı; bununla birlikte vilâyetin merkezi konumunda olan "*paşa sancağı*"nın da sancakbeyi makamındaydı. Bunun dışında beylerbeyi, sancak beyleri ile halkın arasının açıldığı, anlaşmazlık yaşadıkları veya kadıyla sancak beyinin arasının bozulduğu durumlarda ihtilafları halletmek amacıyla ve "*merkezin müsaadesi şartıyla*" vilâyette olan diğer bir sancağa da karışabilmekteydi. "*Umum üzere teftiş*" amacıyla merkezin gönderdiği fermanla vilâyetin tamamında beylerbeyinin "*ehl-i fesat teftişi*" yapabildiği görülmekle birlikte, buna benzer durumlarda halka çok zulüm yapıldığı anlaşılabilir, bu tarz fermanlar verilmemiştir (Akdağ, 1958: 58). Yalnız, Osmanlı sancak taksimatının daima aynı olmadığı, zaman içerisinde taksimatın farklılık gösterdiği ve bunu izlemenin de kolay olmadığını belirtmek gerekir. Bunu da yazılan ana kaynaklarda görmek mümkündür (Koçibey, 1939: 99-103; K. Çelebi, 2013: 411; E. Çelebi, 2010: 182). Genel olarak XVI-XIX. yüzyıllarda idarî yapıda ve sancak dağıtımında önemli değişimler ve gelişmeler olmuştur. Genel olarak söylemek gerekirse XVI. yüzyılın sonlarında 30-

32 eyalette sayısı 500 civarında; XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde ise 25 eyalette sayısı 290 civarında sancağın bulunduğu söylenebilir (İpşirli, 1999: 233). Tanzimat döneminden sonraki idarî taksimatı da devlet salnâmelerinden (Pakalın, 1993: 106; Sertoğlu, 2015: 464) takip etmek mümkündür.

1.3. Sancakbeyinin Görev ve Sorumlulukları

Sancakbeyinin sancağın en yetkili ismi olmasından dolayı büyük sorumlulukları vardı. Görevleri idarî ve askerî olmak üzere iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Örneğin, bir savaş sırasında padişahın yolladığı ferman doğrultusunda kuvvetlerini toplayıp belirlenen günde ve yerde sancakta bulunan timarlı sipahilerle beraber bağlı bulunduğu beylerbeyinin idaresinde savaşa katılmak (Barkan, 1943: 74; Yücel, 1974: 667; Halaçoğlu, : 74-75; Ünal, : 217-218), sahtecilikle mücadele etmek, hususi görev amacıyla gelen devlet adamlarına yardım etmek ve görevlerinde rahatlık sağlamak gibi görevleri bulunmaktaydı (Kunt, 1978: 22-23). Sancak beylerinin diğer bazı görevleri ise bölgesindeki halkın rahat ve huzur içerisinde yaşamasını sağlamak, asayiş bozucu halleri bertaraf etmek, timarlı sipahilerin usulüne uygun hareket edip etmediklerini denetlemek ve adaletin icrasında kadıya yardımcı olmaktır (Saydam, 2017: 130-131). Sancakbeylerinin sefere katılmasıyla ilgili bir örneğe bakacak olursak, büyük bir Safevî ordusunun Erdelan'a doğru ilerlemekte olduğunu haber alan Sadrazam Mehmed Paşa hemen asker toplamaya başladı. Bu bağlamda bölgedeki sancakbeyleri ile aşiretlere emirler gönderilerek askerleriyle Kethüda Derviş Mehmed Ağa'ya katılmaları ve bir an önce Küçük Ahmed Paşa'ya yardıma gitmeleri buyuruldu (Yüksel, 2010: 51-54). 1636 yılının Eylül ayı ortalarında meydana gelen savaşta Küçük Ahmed Paşa kendi kuvvetlerinin sayıca on katı büyüklüğündeki Safevî ordusu karşısında başarılı olamamış ve şehit düşmüştü. Onun ölümüyle kumandansız kalan Osmanlı kuvvetleri büsbütün dağıldığı gibi, arta kalanlar yanlarında Han Ahmed olduğu halde Musul'a doğru çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu olay sonucunda Erdelan bölgesi tekrar Safevî hâkimiyetine geçerken, Irak-ı Arap'taki Kerkük, Musul gibi stratejik öneme sahip kaleler Safevî tehdidine maruz kalmıştı. Bunun üzerine Sadrazam Mehmed Paşa'nın kethüdası olan Derviş Mehmed Şam Vilâyeti ile Musul muhafazasına tayin edilmişti. Bölgedeki sancakbeyleri ile yerel hâkimlere sınırın korunması işinden ziyade ihtimam gösterip yeni valiye koşulsuz itaatleri buyuruldu (Yüksel, 2010: 53-54).

Sefer zamanlarında sorumluluğu ve vazifesi daha da artan sancakbeyinin bölgesindeki idarecilerle birlikte sefere katılmak, sipahilerin sayımını yapmak, cebelileri ile beraber eksiksiz olarak sefere katılmalarını sağlamak en ağır ve zor işlerinden biri olarak sayılabilir. Sancakbeyleri tüm hazırlıkları yaptıktan sonra sancaklarının bağlı olduğu eyaletin beylerbeyi ile birlikte sefere katılırdı. Sancak beylerine kendi bölgelerinde yapılacak işlerle ilgili olarak Divân-ı Hümâyun'dan birçok hüküm gönderilirdi. Mühimme defterlerinde bunun birçok örneğine rastlanabilmektedir. Sınır alanlarında ve serhadlerde bulunan sancakların yöneticileri (beyleri) daha büyük ve geniş yetkilere sahip olmakta, yapılan anlaşmaların durumuna göre çeşitli temaslarda bulunmaktaydılar (İpşirli, 1999: 234). Ayrıca, eyalet ve sancak idarecilerine sefer zamanı yolların durumunun kontrolü ve bakımı gibi görevler de yüklenmekteydi.

Nitekim bu yollar Doğu ve Batı'ya yapılan askerî hareketler dolayısıyla daima orduların üzerinden geçtikleri ana caddeler oldukları için diğer ikinci derece yollara göre daha bakımlı ve düzgündüler. Bu yolların aynı zamanda ticaret ve hac yolu olarak kullandıkları düşünülürse, hükümetin mamur halde bulunması için yolların geçtiği eyalet ve sancağın idarecilerine bu hususta merkez tarafından daima emirler verildiği bilinmektedir (Orhonlu, 1990: 70-71). Beylerbeyi ve sancakbeylerinin bölgelerinden geçen yolların güvenliğini sağlamak aslı görevleri

arasında bulunduğundan dolayı merkezî yönetim zaman zaman bu güzergâhlardan geçecek olanlar hakkında bu amirleri gerekli tedbirleri almaları konusunda uyarmıştır.

Konuyla ilgili Mühimme defterinde geçen bir hüküm örneğinde Kars Beylerbeyine gönderilen bir emr-i şerif'e göre vilâyet dâhilinde mukim Köhneşâr, Külfeti, Melik Mustafa, Vadili, Burburlu Melik Şerif, Vadili Melik Midhat, Çotanlar, Şahsun, Kılıç Beğ, Bayramlı, Kaplan Beğ vs. cümle aşiretleri yerlerinden kaldırıp hiçbirinin geride bırakılmamak suretiyle Adana eyâletindeki Kınık, Berendi ve Ayas kazaları havalisine iskân ettirilmeleri isteniyordu (Yüksel, 2010: 42). Bununla ilgili olarak yol üzerindeki beylerbeyi, sancakbeyleri ve kadılara gönderilen fermanlarda ise güzergâh boyunca her türlü tedbirin alınması, aşiretlerin mallarına, hayvanlarına hiçbir şekilde müdahalede bulunmaması isteniyordu (Yüksel, 2010: 42-44). Ayrıca bu aşiretlerin hayvanları için yaylaklar tayin edilmiş, üç yıl boyunca her türlü vergiden muaf tutuldukları belirtilmiştir (Yüksel, 2010: 46). Keza bölge halkının göçle gelenlere her türlü kolaylığı sağlamaları, hatta evleri ve damları için aynî hizmete koşmaları dahi emredilmiştir (Yüksel, 2010: 47).

Sefer zamanlarında sancakbeylerinin vazife ve sorumluluklarının artması nedeniyle kuvvetlerinin sayı ve araç-gereç bakımından tam tekmil olması büyük ehemmiyet taşımaktaydı. Vazifenin ihmal edilmesi şiddetli cezaya sebep olmaktaydı. Sınır bölgelerinde olan sancak beylerinin görev ve yetkileri tabiatıyla daha fazla olurdu. Bey seferde iken sancağa mütesellim denilen vekili bakardı (Saydam, 2017: 130-131). Sancaklarda huzur ve düzenin bozulduğu, reyanın can ve malına kastedildiği, başta yollar olmak üzere birçok yerin güvenliğinin hiçe sayıldığı ve devlet otoritesinin umursanmadığı vakaların sayısı da bir hayli fazlaydı. Bu olaylardan birisi de eşkıyalıktır. Bu ve buna benzer olaylarının önüne geçebilmek ve asayiş sağlayabilmek için kayıtlarda çok sayıda hüküm örneğine rastlamaktayız. Bununla ilgili örnekler verecek olursak, savaştan arta kalan zamanlarda, maaş alamadıkları için gelirlerini halktan zorla kazanmaya çalışan sekbanlar, toprağını bırakıp eşkıya çetelerine katılan levendler, medreselerde yıllarca okuyup işsiz kalan suhteler. Bu olaylar XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar, Celaliler Dönemi'nde, daha fazla etkindi. Bu çeteler Sadrazam Kuyucu Murad Paşa tarafından neredeyse tamamen ortadan kaldırılmıştır (Akdağ, 1995: 20; Özcan, 2005: 327; İlgürel, 2005: 150). Sekban ve levend eşkıyası ise Celaliler Dönemi'ne göre nispeten daha azdır. Levend eşkıyaları az da olsa XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Örneğin Çorum sancakbeyi Receb Bey'e gönderilen M./1700 senesine ait hükümde kendi sancağında olan levend eşkıyasına karşı mücadele etmesi ve reyanın güvenliğini sağlaması emredilmiştir (Temel, 2019: 279). Ayrıca, Adana beylerbeyine gönderilen 1699 senesine ait hükümden levend eşkıyasının hala Anadolu'da reyanın para ve eşyasını gasp edip canlarına kastettiği, bu kişilerin ve onlara sahip çıkanların da ortadan kaldırılması gerektiği buyrulmaktadır (Temel, 2019: 53).

Sancakbeyinin en önemli görevleri arasında asayiş ve emniyeti sağlamanın yanında suçluların cezalarını uygulamak, timarların tevcihini yapmak, sipahinin reaya ile olan ilişkilerinde dürüst ve yasalara uygun hareketini sağlamak, sancakta bulunan alaybeyi, subaşı, dizdar, sipahi, çeribaşı gibi ehl-i örfün uyum içinde çalışmalarını temin etmek de bulunmaktadır. Sancakbeyleri, komuta ettikleri birliğin niteliklerine göre, "Atlı (müselleme) Sancakbeyi", "Yaya(piyade) Sancakbeyi" ya da "Timarlı Sipahi Sancakbeyi" isimleriyle anılıyordu ve bu üç sınıfın komutanına da "bey" deniyordu (Akdağ, 1977: 60). Anlaşıldığına göre, yaya ve müsellemlerin timarlı sipahiler lehine arka plana düşüp, zaman içerisinde hizmet erbabı haline gelmeleriyle, timarlı sipahi sancakbeyleri kaza bölgelerinde en üst askerî yönetici olarak ön plana çıkmışlardır. Yani bir süre sonra yaya ve müselleme sancakbeyleri ortadan kalkmıştır. Mülkî-ıdarî yetkilerin sancakbeylerine intikali şüphesiz kadıların yetki alanlarının küçülmesine neden olmuş ve

yalnızca kazaî-adlî konulara inhisar eder hale gelmiştir. Sancakbeyinin bir veya birkaç kazadan oluşan bir askerî bölümün aynı zamanda idarî-mülkî amiri olması XV. yüzyılın sonuna doğru meydana gelmiş olabilir. Ancak Osmanlı sancakbeyi, klasik dönem içinde daha çok askerî kimliğiyle öne çıkan bir amir olmuştur (Ünal, 1997: 226).

Sancakbeyi, düzenin teminatı olan örfe ve şer'e uymayan durumları önlemek hususunda kadı ile beraber hareket etmekteydi (Yücel, 1974: 666). Sancakbeyi ile kadı arasında zaman zaman anlaşmazlıkların olduğu da görülmektedir. Sancakbeyinin görevlerinin dışında kalan diğer bütün işler, her kazanın kadısının salahiyetine giriyordu. Sancak merkezinin kadısı ancak merkez kazasının reisi olduğundan başka, İstanbul'dan gelen emirleri sancağın diğer kadılarına yollamakta aracılık ediyordu. O, kıdemde de diğer kaza kadılarına üstün olduğu için, tahkikat ve sair işlerine memur edilmekte üstünlüğü vardı. Kadılar, halkın hükümete karşı borçlu olduğu vazifeleri yaptırmaya salahiyetli idiler. Her türlü verginin toplanmasına bakmak, avârızı bizzat toplamak, halkın ücretle tuttıkları kavas, gönüllü, azeb, kürekçi gibi askerleri hiçbir yolsuzluğa meydan vermeden alıp, kafiye halinde götürüp istenen yere kendi eliyle teslim etmek gibi işler kadılara düşen en önemli idarî vazifeler arasındaydı. Sancakbeyleri şu vaziyete göre kadıların yanında birer asayiş amirinden başka bir şey olmamalarına rağmen, asıl kuvvet onların elinde olduğundan dolayı, kadılara emretmek temayülündeydiler.

Beylerbeyinin, kadılardan üstün sayıldıkları açık olarak belli olmakla beraber, sancakbeyi ile kadıdan hangisinin üst makam olduğunu o zamanın işlemlerinden anlamak mümkün değildir. Divandan çıkan emirlerde, kadıya ve sancakbeyine birlikte hitap edilmekte olup, sadece sancakbeyinin adının kadınınkinden önce yazılmasına dikkat edilmektedir. Diğer taraftan kadı sancakbeyini mürafaa etme salahiyetinde olduğu halde, o'nun kadıya karşı üstün hiç bir salahiyeti yoktur. Kadılar, halk adına hareket ederek, sancakbeyini sık sık şikâyet etmekte ve hükümet de buna çok önem vermekteydi. Beylerin kadılar hakkındaki şikâyetleri ise çok az ciddiye alındığından başka, bir kadı'nın teftişi icap ettiğinde bir başka kadı buna memur edilmekteydi. Yani kadıların sancakbeylerini teftiş ettiklerine sık rastlanmakla birlikte bunun aksi azdır. Hele yanında başka bir kadı olmadan sancakbeyinin bir kadıyı teftişi hemen hemen görülmez. Anlaşıyor ki, kadılarla sancakbeylerinde görülen denklik hâli, bu iki sınıftaki makam sahiplerinin çoğu zaman geçimsizliklerine sebep olmuştur (Akdağ, 1963: 7-8).

Sancakbeyinin bir başka sorumluluğu da, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu sancaklarında sürekli görüldüğü üzere, *mukataâ* gelirlerinin toplanmasını *iltizama* almaktır. Bu onun aslî görevi değildir, ancak kimi zaman aslî görevi olan sefere katılmaya engel olduğu, yani aslî görevinin yerini aldığı görülmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait Ruznamçe defteri ve Mühimme defteri gibi belgelerde, *üzerimde iltizam vardır* sebebiyle seferlere gitmeyen sancakbeyleri hakkında birçok kayıt bulunmaktadır (Ünal, 1991: 59-77). Sancak idaresine sarayın Enderun ve Bîrun halkından, kapıkulundan, müteferrikalardan sancakbeyi tayin edildiği veya defter kethüdası, taşrada alaybeyi, hazine veya timar defterdarından veya sancak beylerinin çocukları veya yakınlarından tayin edildiği bilinmektedir. Fakat bunların zaman içerisinde nispetlerinde değişimler olduğu görülmektedir (Kunt, 1978: 63). Sancakbeylerinin buldukları yerin huzurunu, asayişini ve düzenini koruyup kollamak gibi aslî görevleri olmalarına karşın bazen bunların dışına çıkarak merkezî idareyi umursamayan ve görevlerinin vermiş olduğu sorumluluğun dışında hareket eden sancakbeyleri de olmuştur. Sancakbeyinin itaat etmediği duruma örnek olarak bir hüküm örneğinde şu ifadeler yer almaktadır:

Malazgird Kal'ası'nda etbâ'ından biraz eşkiyâya basdurub gasb ve gâret ve nehb ve cesâret misüllü şekâvet-i 'âdet me'lûka olub ve hâlâ dahi itâ'at-ı fermân iylemeyüb ve

Malazgird sancağında vâki' olan karyeleri etbâ'ından olan eşkiyâya tecrüb ve katl-i nüfûs ve gasb-ı evmâl itdirüb vâcibü'l-iczâle ve zâhirü'l-'udvân olmağla Erzurum Valisi vezirim İbrahim Paşa edâmallâhü te'âlâ iclâlehü şakî-i mezbûrun bi-'avnihi te'âlâ i'dâm-ı vücûd berbûdu ile ol-havalilerde-n âsâr-ı mazârının def'ü ref'ine me'mûr olmağla senki mûmâileyhsin sen dahi husûs-ı mezbûr için vezir-i müşârün-ileyh me'ân me'mûr ve ta'yîn olunmak üzere imdi emr-i şerîfim vüsûlünde vezir-i müşârün-ileyh tarafından sana haber vardık da müstevfî kapun halkı ve etbâ' ve eşyâ'ınla kalkub yanına varub vezir müşârün-ileyhin re'y-i savâbdidi üzere hareket ve şakî-i mezbûrun izâle-i vücûduyla ol-ahvâlden izâle-i âsâr-ı fesâdına bizl-i kudret iyleyesin... (Temel, 2019: 221).

Sancak beylerinin genel olarak bir yıl ile üç yıl arasında görevlerine devam ettikleri, mâzuliyet dönemlerinin de bir veya iki yıl gibi az sürdüğü sonra yeniden bir başka sancağa veya beylerbeyliğe görevlendirildikleri görülmektedir. Tekrar bir sancağa tayin edildiği zaman bu görev aynen beylerbeylik içinde ya da farklı eyalette olabilmektedir.

1.4. Sancakbeyinin Gelirleri

Sancakbeylerinin seviyeleri sahip oldukları has gelirine göre belirlenirdi. Bunlara kanunnâmeler de bildirildiği üzere dört yüz bin akçaya kadar has verilmekteydi. Oğullarına ise otuz bin akçalık zeâmet verilirdi. Sancakbeyleri protokol yönünden ise tüm ağaların üstünde bir yere sahiptiler. Eğer sancakbeyi vazifeden ayrılır ve emekli olurlarsa kendilerine altmış bin akça maaş verilirdi (Halaçoğlu, 1993: 74-75). Teşrifatta da hasları fazla olan sancakbeyi diğerlerinin önüne geçirdi. Fakat vezir rütbesinde olanlar diğer hepsinin üstündeydi (Ayni Ali Efendi, 1864: 37). Bazı hususi koşullarda sancakbeyinin hasları bir milyon akçadan daha fazla olabilmekteydi (Ünal, 1991: 247). Paranın istikrarlı olduğu XVI. yüzyılda bu meblağ çok yüksektir. Sancakbeyinin ayrıca farklı gelirleri de bulunmaktaydı. Serbest olmayan timar arazisinde işlenen suçlar nedeniyle toplanan cürm-i cinayet vergileri ile diğer zuhurata bağlı vergilerin yarısı sancakbeyine aitti. Ayrıca kaplan ve vaşak vb. gibi değerli av hayvanları postlarının sancakbeylerinin tasarrufunda olması da dikkate değerdir. Buna göre, örneğin avlanan kaplanların postlarının 20-40 akçe gibi az bir para mukabilinde sancakbeyinin adamlarına teslim edilmesi gerekiyordu. Bu suretle buna benzer hayvanların avlanması hususu denetim altına alınmış ve postların satılmasından sancakbeyleri için önemli bir gelir sağlanmış oluyordu (Barkan, 2009: 311).

Daha önce de değindiğimiz gibi sancakbeyleri mukataâ gelirlerinin toplanmasını iltizam'a almaktaydılar. Sancakbeylerinin iltizam işlerine girmelerinin asıl sebebi de mukataâları iltizam alabilecek kadar zengin ve güçlü kişilerin en azından kendi buldukları sancakta olmamasıdır. Ayrıca bazı sancakbeylerinin, emeklilik zamanlarında daha önce kazandıklarını ticaret yoluyla değerlendirdikleri veya büyük tacirlere sermaye olarak verdikleri bilinmektedir (Yücel, 1977: 498-499). Kendilerine pişkeş (Sertoğlu, 2015: 438) adıyla çeşitli mal ve paranın gelmiş olması da doğaldır. Tüm bu gelirlere rağmen fiyatların yükselmesi sancakbeylerini çoğu zaman sıkıntıya sokan bir durum olmuştur (İpşirli, 1999: 234). Sancakbeylerinin tüm bu gelirlere yetinmeyip halktan gayri resmi salgınlar, bidat taleplerde bulunması adaletnâmelerde sert bir şekilde men edilmiştir (İnalçık, 1967: 69). Adaletnâmeler, içerik olarak kanunların onaylayıcısı özelliğini taşımanın yanında bazen yeni kanunları da içerebilmekteydiler. Genel olarak emir niteliğinde olmaları bunları kanunlara yakınlaştırmaktadır. Ancak bu genel emirler yönetim ve yöneticiler hakkındadır ve kamu alanıyla ilgilidir. Yazılan bu adaletnâmelerde haksızlıkların yasaklanması, suiistimaller, halktan toplanan haksız vergiler, görevlerin kötüye kullanılması, kadılar ve naiblerin kanun dışı hüküm vermeleri vb. uygulamaları içermektedir. Ayrıca beylerbeyi, sancakbeyi, kapıkulu mensuplarının halka zulmetmelerine karşılık cezalar, hatta halkın kendi içinden bir yiğitbaşı seçerek bunlara karşılık vermeleri gibi hükümleri de içeren adaletnâmeler bulunmaktadır (İnalçık, 2018: 18).

Nitekim birçok devlet adamı da risalelerinde bu konu üzerinde ısrarla durmuştur. Timar ve zeâmetlerin “*ekâbir sepetine girmesi*” (Pakalın, 1993: 175) adıyla nitelendirdikleri bu sistem, yani sancak ve eyalet yöneticilerinin farklı şekillerde, üstelik timarları ellerinde tutmak için ölmüş adamlarının adına da zeâmet ve timarları kaydettirmeleri karışıklık sebebidir. Bu yüzden padişah bir an evvel bu konuya el atmalı ve bu tarz kanunsuz faaliyetleri yasaklamalıdır diye yazmışlardır (Öz, 2019: 65). Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti’nde, devlet hizmetlilerinden ordunun küçük bir kısmını teşkil eden kapıkulu askerlerine, maaş olarak ulufe (gündelik hesabıyla nakit akçe) verilir, geri kalan bütün memurlara, sadrazamdan küçük bir sipahi erine kadar maaş yerine ve derecelerine göre, muayyen yerlerin vergilerini alma hakkı tanınırdı. Yani devlet, vergileri kendisi toplayarak emrinde hizmet edenlere dağıtmak yerine, her memura yıllık maaşı tutarındaki vergi miktarını, devlet yerine onu kendisi için toplaması yetkisini vermek suretiyle, memur ile reaya arasında vasıta olmak kulfetinden kurtulmuş bulunuyordu. Timar sistemi denen bu usul, şüphesiz eski bir geleneğe ve zamanın bazı sosyal ve iktisadî şartlarına dayanmaktaydı. Şu halde, bir devlet memurunun maaşına göre onun vergisini alacağı köy veya köyler grubunu ayırmak için, her sancağın hududu içinde bulunan arazi bir takım vergi bölgeleri hâlinde teşkil olunmuştu. Bu bölgelerin tâbi oldukları hukukî ve idarî duruma göre cebeli timar toprakları, ümera hasları ve serbest timar toprakları olmak üzere üçe ayrıldığını görmekteyiz. (Akdağ, 1963: 8-10). Bir sancağın bu şekilde birbirlerinden ayrı durumda birçok vergi bölgelerine ayrılmış bulunmasının “*haramilik*”, “*suhte*” ve “*celâli*” hadiselerinde devlete büyük zorluklar çıkardığını görebilmekteyiz.

2. Osmanlı Devleti’nde Sancak Çeşitleri

Osmanlı yönetimi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin ele geçirilmesinden sonra idarî teşkilatlanmayı yaparken buranın siyasî ve sosyal durumunu, coğrafi özelliklerini dikkate almıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, genellikle engebeli bir coğrafi yapıya sahiptir. Bölgede, bu dikkat çekilen hususlardan dolayı devletin diğer taraftaki sancaklara nazaran onlardan farklı bir teşkilatlanma yapması oluşturması zorunlu görünüyordu. Ayrıca bölgenin sosyal yapısında da homojenlik yoktur. Önemli gelirleri esas itibariyle tarım ve hayvancılıktır. Bazı yerler, çok önemli ticari güzergâhın üzerinde bulduklarından sınaî ve ticarî faaliyetlerden faydalanma olanağına sahip olmakla birlikte, bölgenin tümü göz önünde bulundurulduğunda ekonomik ve sosyal hayatın içinde büyük bir yer tutmamaktadır. Burada bulunan aşiretlerin birçoğu hala yerleşik hayata geçmemiş, sürülerinin peşinde kışlaklar ve yaylak arasında gidip gelen bir hayata devam etmektedirler. Aşiretler içinde güçlü bir yardımlaşma ve dayanışma vardır. Nitekim yerleşik hayata başlayanlar arasında bile uzun süre göçebelik dönemindeki gibi bir hiyerarşi ve dayanışmanın hâkim olduğu bilinmektedir.

Osmanlı yönetimi bölgeyi ele geçirdiği zaman buradaki birçok yerde aşiret idaresine dayanan feodal hâkimler yıllar boyunca merkezî yönetimden uzakta bir nevi özerklik içerisinde hayatlarını devam ettirmekteydiler. Osmanlı devletinden önce bölgeye hâkim olmuş olan Akkoyunlular, Safevîler, Karakoyunlular ve önceki diğer devletler tam bir merkezî güç kuramamışlardı. Dolayısıyla bölgenin sağladığı olanakları en sağlam şekilde değerlendiren ve sosyal yapıyla bir bütün olan feodal güçleri topraklardan kolayca atmak ve merkezî gücü hâkim kılmak basit bir iş değildi (Ünal, 1997: 228-229). Osmanlı yönetimi bu özellikleri dikkate alarak, devletin diğer bölgelerine nazaran Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da diğerlerinden ayrı bir teşkilat kurmaya ihtiyaç duydu. Burada en etkili faktör bölgeye hâkim olan, ünlü tarihçi ve bilgin İdris-i Bitlisî olmuştur (Özcan, 2000: 488; Bayraktar, 2006). İdris-i Bitlisî, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasındaki Çaldıran Savaşı (23 Ağustos 1514) sonunda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Osmanlı yönetimine geçirilmesi amacıyla icraatlarda bulunarak,

buralardaki mahallî beylerin Osmanlı devletinin idaresine girmelerinde büyük çaba göstermiştir. Bölgenin yönetim yapısı da İdris-i Bitlisî'nin tavsiyeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu konu hakkında I. Selim tarafından kendisine ahkâm kâğıtları verilerek, özgür hareket etme yetkisi verilmiştir (Göyünç, 1969: 23-24). Yapılan düzenleme sonrası Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birbirinden farklı nitelikte sancaklar meydana gelmiştir. Birincisi klasik Osmanlı sancakları, ikincisi Yurtluk-Ocaklıklar ve üçüncüsü ise Hükümet sancaklarıdır.

2.1. Klasik Osmanlı Sancakları

XVI. yüzyılda Anadolu'nun idarî bölümlenmesinin temeli asayiş bakımından sancak idi. Burada en büyük amir sancakbeyi ise de idare mümessillerinin o sancağı teşkil eden kazaların kadıları olduğu belirtilmelidir (Akdağ, 1963: 7). Sancakbeyliklerine merkezden, ümera içerisinde herhangi birinin tayin edilmesi ve gerektiğinde de azledilebildiği usul, devletin çoğu topraklarında uyguladığı ve ülkenin tamamında uygulamak istediği sancak şeklidir. Bu bölgeler timarlı olup, tahrir yapıldı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu tarz sancaklar, Avrupa'daki feodal sistemin güçsüz olduğu, aristokrasinin az görüldüğü ve küçükte olsa bir şehir hayatının geliştiği merkezler etrafında kurulmuştu. Ancak sosyal ve siyasî yapıdaki değişmelerle birlikte bu tarz sancak idarelerinin statülerinde de dönem dönem değişikliğe gidilebilmekteydi (Ünal, 1989: 34). Klasik Osmanlı sancaklarının yöneticisi sancakbeyiydi. Sancakbeyliğine padişahın kulları arasında yararlılık gösterenler atanırdı. I. Süleyman devrine gelinceye kadar ve onun saltanatı zamanında beylerbeyi ve sancak beyleri 10-12 sene mevkilerinde kalmışlardır. Bu sebepten de buldukları yerlerde birçok sosyal eser vücuda getirebilmişlerdir (Gökbilgin, 1977: 116).

2.2. Yurtluk-Ocaklık Sancakları

Yurtluk-Ocaklık sancaklar, toprakların ele geçirildiği zamanlarda hizmetleri ve itaatleri nedeniyle önceki sahiplerine verilmiş ve sancakbeyliği de seçilmiş bir ailenin idaresine bırakılmış olan sancaklardır. Bu sancaklarda sancakbeyi, genellikle ölünceye kadar görevine devam etmekteydi. Ancak bir sorunu ya da suçu ortaya çıktığı zaman onun yerine oğullarından ya da kardeşlerinden biri getirilebilmekteydi. Bu tarz sancaklar da Osmanlı klasik sancaklarındaki gibi timarlı sipahi yetiştirilir ve tahrirleri yapıldı. Bu tarz sancaklarda bir yerin gelirinin kayd-ı hayat şartıyla birine tevcih edilmesi söz konusudur. Yurtlukta yalnız kayd-ı hayat şartı, ocaklıkta ise irs yoluyla intikali mevzu bahistir. Yurtluk-Ocaklık sisteminde ise her iki şart da vardır. Kendisine bu şekilde bir arazi geliri tevcih olunan resmen o yerin sahibi değildir. Araziyi satamaz, bağışlayamaz, terk edemezdi. Yalnız o yerin şer'î ve örfî vergisi kendisine ait olurdu. Timardan farkı, mutlaka bir hizmet karşılığı verilmesinin şart olmaması, tevcihin geri alınmaması, sahibinin idarî ve bazı şartlarla bir dereceye kadar bir kısım kazaî hakları da haiz bulunmasıydı. Bu sistem müstakil beylerden zapt edilen yerlerde sadakat ve bağlılıkları görülen beylerle hanedanlarının uhdelerinde bırakılmak ve daha ziyade devletin şark hudutlarında yerli beylere ve beyzadelere buldukları yerler aynı adla tevcih olunmak suretiyle tatbik olunmuştur (Pakalın, 1993: 639). Yurtluk-Ocaklık sancaklarının klasik sancaklardan tek farkı sadece yöneticilerinin yerel aileden olmasıdır (Gündüz, 2017: 91). Ancak sancakbeyliğinin idaresini elinde bulduran ailenin üyelerine bazı imtiyazlı zeâmet ve timarlar verildiği bilinmektedir. Bunun dışında sancakbeyleri kendilerine verilen hasları toplamakta ve savaş sırasında sancak sipahileriyle ve kendi "kapu halkı" ile birlikte savaşa gitmektedir.

Yurtluk-Ocaklık sistemi yalnızca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya özel yeni bir uygulama değildir. Osmanlı Devleti'ndeki birçok mansıp, Yurtluk-Ocaklık içerisinde bulunabilmektedir. Burada önemli olan bu mansıbın köken yoluyla gelmesidir. Ayrıca mevki ve makam sahiplerinden biri bir suçtan dolayı ölüm cezası aldığı zaman bile Yurtluk-Ocaklık olarak kullandığı dirlik

çocuklarına geçebilmektedir. Buna benzer olaylarda eğer mansıp sahibinin çocuğunun yaşı tutmuyorsa, büyüünceye kadar ona bir vekil görevlendirilmekte ve onun hakları korunmaktadır (Ünal, 1997: 231). Bu konuya örnek verecek olursak I. Süleyman zamanında hazırlanan kanunnâme-i hümayûnda bu husus şu şekilde geçmektedir: *...ve bunlardan birisi fevt olsa yâhud edâ-i hizmet eylese, yurdu ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricinden kimesneye verilü-gelmemiştir. Meğer ki, evlâd ü akrabası münkariz ola, ol zaman da zancak tasarruf eylemiş bir umûr-dâde kimesneye verilür. Amma yurtluk ve ocaklık i'tibârı olmaz, belki sâir elviye gibi tasarruf olunur* (Akgündüz, 1992: 476-477).

Osmanlı'daki ocaklık sancakların hukukî statüleri ile ilgili kanunnâmeler veya risalelerdeki bilgilere bakıldığında, bunların iç işlerinde tamamıyla özgür bir idarî statüye sahip oldukları zannı oluşmaktadır. Devlete bağlılıkla hizmet mevzu bahis olduğunda, Osmanlı Devleti'nin geçmişten olagelene riayet ettiği ve bu sancakların yönetimini mahalli beylere ve bunların ailelerine verdiği söylenebilir (Kılıç, 1999: 126). Ömür boyu Yurtluk ve Ocaklık mirasçılara devredilirdi, mirasçuları yoksa devlet ya tekrar bu şekilde ya da her zamanki gibi sancak şeklinde başka birine devrederdi (Sertoğlu, 2015: 580). Osmanlı Devleti'nde asıl önemli olan, devletin bekası ve istikrarı için uygun bir ortamın oluşturulmasıdır. Bu iki hususun zaafa uğraması kabul edilemezdi. Bu nedenle, ocaklık sancakların dağıtılması ve işleyişi hususunda kanunnâme hükümlerine mutlak surette bağlı kalınmalı ve devletin prestiji ve menfaati ne gerektiriyorsa ona göre davranılmalıydı (Kılıç, 1999: 126).

Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık sancakları daha çok hareketli olan uç bölgelerde bulunmaktaydı. Merkezî idarenin bunu yapmasındaki asıl amaç bu yerlerdeki beylerbeyilerin nüfuzundan faydalanarak bölgedeki otoriteyi bu beyler aracılığıyla koruyup devam ettirmektir. Bu sancak türü Anadolu, Diyarbakır, Çıldır, Kars, Van, Bosna, Şam, Bağdat ve Rakka eyaletlerinde uygulanmıştır. Fakat bu eyaletlerde ocaklık sancak sayıları her zaman aynı olmamıştır. Siyasî duruma göre sayılarında değişiklikler görülmüştür. Hükümet sancakları ve Yurtluk-Ocaklık sancaklarının bağlı olduğu eyaletler ve bunlara bağlı sancaklar hakkında detaylı ve düzenli bilgiler I. Süleyman döneminde düzenlenen *Kanunnâme-i Hümayûn* ve Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi'*nde ayrıca diğer başka risâle eserlerde mevcuttur.

1.3. Hükümet Sancakları

Hükümet sancaklar, diğer Yurtluk-Ocaklık sancaklarda olduğu gibi, fetih zamanında itaatleri ve hizmetlerinden dolayı önceki sahiplerine verilmiş olan topraklardır. Bu tür sancaklara tasarruf eden beylerin ellerine sancakbeyliğinin *"mülkiyet üzere"* tevcih edildiği bildirilirdi. Yurtluk-Ocaklıklardan farklı olarak bu sancaklarda tahrir sistemi uygulanmamaktaydı. Bu nedenle hükümet sancaklarında zeâmet ve timar da bulunmamaktadır. Hükümet sancağının beyine hâkim adı verilmekte ve yazışmalarda, *"hakimine hüküm ki"* şeklinde hitap etmektedir. Hâkim, savaş dönemlerinde kendisine bağlı kapu halkı ve aşiret kuvvetleri ile savaşa katılmaktaydı (Ünal, 1997: 232). Bu sancaklar kayıtlara livâ kategorisinde değil hükümet namıyla geçmiştir. I. Süleyman zamanında hazırlanan *Kanunnâme-i Hümayûn'*da hükümet sancakları şöyle tanımlanmaktadır: *...bunlardan mâ'ada dokuz hükümet vardır ki, hîn-i fetihde hıdmet ü itâ'atleri mukâbelesinde ashâbına tevfiş ü temlik olunmuşdur. Mülkiyet tariki üzere tefrik ederler. Hatta memleketleri mefrûzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kademdir. Ebvâb-ı mahsuâtı dâhil-i defter-i sultanî olmamışdır. İçlerinde ümerâ'-i Osmâniyye'den ve kul taifesinden hiçbir ferd yokdur...* (Akgündüz, 1992: 463).

Osmanlı Devleti'nde hükümet sancaklarının durumları kanunlarla devlete olan bağlılıkları ölçüsünde belirlenmiştir. Van, Diyarbakır ve Bağdat'ta bulunan hükümetlerin kurulma amaçları

bu bölgelerdeki beyleri devletin resmi görevlisi yaparak merkezi otoriteyi bunların bulunduğu yerlere taşımaktır. Bu noktadan yola çıkılarak, yurtluk-ocaklık ya da hükümet sancaklarının Osmanlı merkez gücünün dışında, bir çeşit özerkliğe sahip bölgeler olduklarını söylemek yanlıştır (Göyünç, 1975: 65). Aksine, bu iki sancak şeklinde de Osmanlı merkezî yönetiminin güçlü ve sağlam bir idaresi bulunmaktadır. Bu kontrol şekli adlî, askerî ve malî olmak üzere üç farklı alanda düşünülebilir. Malî alandan bakıldığı zaman hükümet sancağından faydalanan hâkimin klasik sancakbeylerinden farklı şekilde her yıl düzenli olarak merkez hazineye muayyen bir meblağı yatırmak zorunda olduğu görülmektedir. Yurtluk-Ocaklıklar'da ise sancak gelirinin bir kısmı yapılan tahrir sırasında zaten *havass-ı hümayun* adı altında merkeze alınmaktadır. Adlî ve hukukî bakımdan her iki sancağın da klasik sancaklardan farkı yoktur. Merkez tarafından atanan kadı, kazaî meselelerde tek söz sahibidir. Onun hükmü olmadan hiçbir infaz yapılamaz. Askerî açıdan da her iki sancak muayyen yükümlülüklerle sahiptir. Hükümet sahipleri kendi kapu halkı ve aşiret kuvvetleriyle beraber emredilen bütün seferlere katılırlar. Yurtluk-Ocaklık sancaklardaki sancak beyleri de aynı mükellefiyet içerisindedirler. Sebepsiz olarak sefere katılmamak azledilmeyi gerektirirdi (Ünal, 1997: 233).

Tanzimat öncesine ve sonrasında idarî teşkilat yapısında ve kadrosunda birçok değişiklik yapılmıştır. III. Selim döneminde Rumeli ve Anadolu'da toplamda yirmi sekiz vilâyet bulunmaktaydı. Bununla beraber vezirlerin sayısında da değişiklik olmuştur. Vezirlerin beratlarında padişah ve sadrazam dışındakilerin önüne geçildi. Liyakatsiz ve kim olduğu hakkında tam bir bilgi bulunmayanlara vezirlik verilmemesi, vezirlik makamına devletin güvenini kazanmış kimselerin getirilmesi bir kanunnâme ile belirlendi. II. Mahmud döneminde ise kazalarda bir çeşit belediye başkanı konumunda veya muhtar anlamına gelen ayanların seçimlerinin reaya tarafından yapılması ve valilerin karışmaması sağlanmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı taşra vilâyetleri yarı bağımsız ayânların yönetimine geçmiştir. Hükümet bunlarla anlaşma yoluna gitmiş ve 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa aracılığıyla İstanbul'da ayânlarla Sened-i İttifak denilen anlaşmayı imzalamıştır. Buna göre İstanbul ve padişahın otoritesi korunacaktı. Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın ölmesi sonrası bunun bir önemi kalmayarak hükümet ayânların üzerine askeri birlikler gönderdi. Kimileri öldürüldü kimileri ayânlığından vazgeçti. Fakat Mısır valisi Mehmed Ali Paşa gibi yöneticiler de devletle savaşmıştır. Tüm bu olanlara rağmen II. Mahmud Rumeli ve Anadolu'da merkezi otoriteyi sağlamıştır. Vilâyetlerin nizamları yeni baştan düzenlenmiş ve bu düzenlemelerin en önemlisi de vilâyetlerin merkeze bağlılığı üzerine olmuştur. Bunun için valiler maaşlara bağlanmış ve halktan para toplamaları yasaklanmıştır. Bir nevi memur olmuşlardır. Vilâyetlerde redif birliklerinin kurulmasının yanında hükümet ile halk arasında bir köprü mahiyeti görececek olan mahalle ve köylerde muhtarlıklar kurulmuştur.

Tanzimat döneminde eyaletlerin bölünmesine devam edilmiştir. Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiyelere ve nahiyelerde köylere ayrılmıştır. Eyaletin idaresi valilere verilmiştir. Valilerin yönetimi altında sancaklarda meclisler kurulmuş ve bu meclislere halkın her kesiminden üye alınmıştır. Toplanan vergiler valiler tarafından değil, İstanbul'dan gelen sivil tahsildarlar tarafından toplanmıştır. 1864 yılında çıkarılan "*Vilâyet Nizâmnamesi*" ile memleketin yönetiminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bunlar arasında vilâyetlere vali, sancaklara mutasarrıf, kazalara kaymakam, karyelere ise seçecekleri muhtarlar yönetici olarak atanmıştır. Oluşturulan bu vilâyetlerin için ayrı ayrı idare meclisleri oluşturulmuştur. Meclisin başı vali ve onun yanında şer'î mahkeme müfettişi, siyasî işler müdürü, mektupçu, defterdar ve bunların yanında ikisi Müslüman diğer ikisi de başka dinlere mensup toplam dört kişiden oluşan halkın seçtiği temsilciler bulunmaktaydı. Bu nizâmname, kısmen Fransız mülkî teşkilatından faydalanılarak yapılmıştı. Hemen uygulamaya koyulmadı. Önce Niş, Vidin ve Rusçuk vilâyetleri

birleştirilerek Tuna Vilâyeti kuruldu. Midhat Paşa buraya vali tayin edildi ve idaresinde büyük başarı kazandı. Bunun üzerine 1867'de bütün vilâyetlerde bu nizâmname uygulanmaya başlandı. Asya, Avrupa ve Afrika'daki Osmanlı topraklarında 27 vilâyet kuruldu, böylece merkezî bir idare gerçekleştirilmiş oldu (Şirin, 2002: 222).

SONUÇ

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren en geniş sınırlara ulaşana kadar fethettiği topraklarda merkezî otoriteyi oturtup idame ettirmek amacıyla beylerbeyilik teşkilatını kurmuştur. Kurulan bu teşkilat Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilat mirasından faydalandığı Müslüman Türk devletlerinde de bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti bu teşkilâtı geliştirilip uygulamaya koymuştur. Osmanlı Devleti taşra yönetiminde kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinden istifade etmiş ancak daha çok Anadolu Selçuklu Devleti'nin etkisi altında kalmıştır. Osmanlı Devleti taşra idaresi ve teşkilatı için merkezi otoriteye bağlı sağlam bir yapı oluşturmuştur. İstanbul dışındaki tüm topraklar Osmanlı'da taşra olarak görülmektedir. Timar sisteminin uygulandığı taşra yönetimi, devletin gelirleri, askeri icraatları ve ekonomik yapısı ile bir bütün oluşturmaktadır. Vergi gelirleri askerî hizmet karşılığında devlet memurlarına dirlik adı altında verilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi; köy, kaza, sancak ve eyalet şeklinde örgütlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Orhan Gazi'nin sancak sistemini kurmasıyla beraber Osmanlı taşra idaresinde sancaklar çok önemli bir yer tutmuşlardır. Şehzadelerin idare alanındaki eğitimleri ve yöneteceği ülkeyi izleyebilmeleri ve yönetim tecrübesi kazanmaları yönünden sancağa çıkma usulü gelecek dönemlerde padişah olacak şehzadeleri birçok yönden geliştirmiş ve güçlü kılmıştır. Ayrıca tahrirlerin sancak temel alınarak yapılması, sipahinin dirliğinin bulunduğu sancakta olma zorunluluğu, suç işleyen raiyyetin-tebaanın kendi sancağında cezalandırılması ve yargılanması gibi uygulamalar, sancağın idarî bir birim olduğunu gösteren temel özelliklerdir. Başlangıçta sancakların askerî yönü, devletin sürekli içinde bulunduğu fetih hareketleri sebebiyle ağır basmış olan sancak birimi, sonraki zamanlarda askerî-idarî yönleri ile birlikte gelişme göstermiştir. XVI-XIX. yüzyılları arasında genellikle idarî teşkilatta ve sancak dağıtımında önemli değişimler ve gelişmeler olmuştur. XVI. yüzyılın sonlarına doğru 30-32 civarındaki yekun tutan eyaletlerdeki sancak sayısı 500 kadar, XIX. yüzyılın ilk zamanlarında ise 25 eyalette sancak sayısının 290 olduğu bilinmektedir. Tanzimat döneminden sonraki zamana ait idarî dağıtımı ise devletin önemli kayıtlarından biri olan salnamelerden görmek mümkündür.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı idarî yapılanmasında ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerin etkisiyle zamanla bir dönüşüm yaşamaya başlandı. Bu dönüşüm süreci içinde merkez yönetimi yavaş yavaş taşra üzerindeki nüfuzunu güçlendirmeye ve eyaletleri sancaklardan daha çok öne plana koymaya başladı. Bununla birlikte taşra idaresinde uygulanan iltizam sistemi ile yeni bir yönetici sınıf ortaya çıktı. Bununla birlikte II. Mahmud zamanında sancaklar daha zayıf bir idarî alan haline geldiler. 1864 Vilâyetler Nizamnamesinde ve bu nizamnamenin 1871 numaralı kanunu ile taksimatı ve idaresi korunan sancak ve livalar 1921 yılında TBMM tarafından kaldırılarak idarî sınıflamada vilâyet kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, E. (2010), *1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu*, XI, İstanbul.
- Akdağ, M. (1958), "Celâlî Fetreti", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,16, Ankara.
- Akdağ, M. (1963), *Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması*, Ankara Üniversitesi Yay., 29, Erzurum.
- Akdağ, M. (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"* Cem Yay., İstanbul.
- Akdağ, M. (1977), *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. I, İstanbul.
- Akgündüz, A. (1992), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. IV, İstanbul.
- Aşıkpaşazâde (1949), *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Nihal Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yay., İstanbul.
- Aynî Âli Efendi (1280), *Kavânî-ni Âl-i Osman der-Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, İstanbul.
- Barkan, Ö. L. (2009), "Timar", *İA*, XIII/I, s. 286-333.
- Barkan, Ö. L. (1943), "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları", *Kanunlar*, I, İstanbul.
- Baykara, T. (1988), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, I, Ankara.
- Baykara, T. (1997), *Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı – Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Yay., Elazığ.
- Baykara, T. (1992), *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Yay., İzmir.
- Bayraktar, M. (2006), *İdris-i Bitlisi - Kutlu Müderris*, Biyografi Yay., İstanbul.
- Bülbül, Z. (2009), *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Nobel Yay., Ankara.
- Çelebi, E. (2010), *Seyahatnâme*, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, YKY, İstanbul.
- Çelebi, K. (2013), *Cihannüma*, Haz. Bekir Karlığa- Said Öztürk, Türk Dünyası Vakfı Yay., İstanbul.
- Deny,J., "Sancak", *İA*, X, s.186-189.
- Doğru, H. (1990), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yay., İstanbul.
- Duman, H. (1982), *Osmanlı Yıllıkları*, İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Emecen, F. M. (1999), "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri", *TTK Belgeler*, XIX/23, s. 53-121.

- Emecen, F. M. (2003), *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul.
- Eroğlu, H. (2004), *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, İstanbul.
- Gökbilgin, M. T. (1997), *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış*, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Göyünç, N. (1975), "Kanuni Devri Başlarında Güneydoğu Anadolu", *Atatürk Konferansları, 1971-1972*, Ankara.
- Gündüz, T. (2017), *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Editör: Tufan Gündüz, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (1993), *Osmanlılar da Hakimiyet Anlayışı, D.G.B.İ.T, XII*, İstanbul.
- Halaçoğlu, Y. (1991), *XIV- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara.
- İlgürel, M. (2005), "Levent", *DİA, C. 27*, İstanbul, s. 150.
- İnalcık, H. (1967), "Adâletnâmeler", *Belgeler, II/4*, s. 49-145.
- İnalcık, H. (2018), *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- İnalcık, H. (2019), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600, Çev. Ruşen Sezer, Kronik Yayınları*, İstanbul.
- İpşirli, M., *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı, Osmanlı Devleti Tarihi, I*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999.
- Karatepe, Ş. (2004), *Osmanlı Siyasî Kurumları (Klasik Dönem)*, İz Yay., İstanbul.
- Kazıcı, Z. (2017), *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Kayıhan Yay., İstanbul.
- Kılıç, O. (1999), "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", Sayı: X, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, s.119-137.
- Koçibey, (2008), *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmakçıoğlu, Kabalcı Yay.
- Koçibey, (1939), *Risâle*, Vakıf Yay., İstanbul.
- Köprülü, M. F., "Bayrak", *İA, C. II*, s.401-403.
- Kunt, M. (1978), *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (1991), *Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)*, Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Lütfi Paşa, (2017), *Asafnâme*, Haz. Ahmet Uğur, Büyüyen Ay Yay., İstanbul.

- Neşri, (1987), *Kitab-ı Cihannüma*, C. I, Ankara.
- Orhonlu, C. (1990), *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yay., İstanbul.
- Öz, M. (2019), *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcular*, Dergâh Yay., İstanbul.
- Özcan, A., "İdris-i Bitlisi", *DİA*, C. XXI, s.488.
- Özcan, A. (2005), "Sekban" *DİA*, C. 36, İstanbul, s. 327.
- Pakalın, M. Z. (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II-III, İstanbul.
- Saydam, A. (2017), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Sertoğlu, M. (2015), *Osmanlı Tarih Lügatı*, Kurtuba Yay., İstanbul.
- Şahin, İ. (2009), "Sancak", *DİA*, C. XXXVI, s. 97-99.
- Şahin, İ. (1997), "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilatının Özellikleri", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul, s. 233-258.
- Şirin, V. (2002), *Siyâsî ve Kültürel Osmanlı Tarihi*, Marifet Yay., İstanbul.
- Taneri, A. (1978), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı*, Ankara.
- Temel, R. (2019), 111 Numaralı Mühimme Defterinin 168.-337. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Artvin.
- Uğur, A. (2017), "Âsaf-nâme-i Vezir Lütü Paşa", *İslam İlimler Enstitüsü Dergisi*, C. IV, Ankara, s. 243-258.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1937), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri (Siyâsî, İdarî, Fikrî, İktisadî Hayat; İlmî ve İctimaî Müesseseler; Halk ve Toprak*, TTK Yay., Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara.
- Ünal, M. A. (1991), "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek, Sağman Sancakbeyileri –Pir Hüseyin Bey Oğulları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara, s. 240-248.
- Ünal, M. A. (1991), "XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VI, İzmir, s. 59-77.
- Ünal, M. A. (1997), *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta.

Ünal, M. A. (1989), *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, (1518-1566)*, Ankara.

Yücel, Y. (1977), "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler", *Belleten*, XLI/163, s. 498-499.

Yücel, Y. (1974), "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152, s. 666.

Yüksel, H. (2010), 86 - Numaralı Mühimme Defteri - Transkripsiyon, Özet ve Değerlendirme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.